

Sygn. akt II UK 149/09

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 18 stycznia 2010 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Zbigniew Korzeniowski (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Józef Iwulski

SSN Jolanta Strusińska-Żukowska

w sprawie z wniosku E. D., S. M.

przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych

o podleganie ubezpieczeniu społecznemu,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Pracy, Ubezpieczeń

Społecznych i Spraw Publicznych w dniu 18 stycznia 2010 r.,

skargi kasacyjnej wnioskodawcy S. M. od wyroku Sądu Apelacyjnego w [...]

z dnia 20 stycznia 2009 r.,

oddala skargę kasacyjną.

Uzasadnienie

Sąd Apelacyjny wyrokiem z 20 stycznia 2009 r. oddalił apelację S. M. od wyroku Sądu Okręgowego-Sądu Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w P. z 21 kwietnia 2008 r., którym oddalono jego odwołanie oraz odwołanie E. D. od decyzji pozwanego organu ubezpieczeń społecznych z 17 lutego 2005 r., stwierdzającej, że S. M. nie

podlega ubezpieczeniom emerytalnemu, rentowym, chorobowemu oraz wypadkowemu od 2 kwietnia 2004 r. z tytułu zatrudnienia w firmie E. D.

Sąd Okręgowy ustalił, że S. M. (ur. w 1962 r.), który od 1990 r. uprawniony jest do renty z tytułu niezdolności do pracy, zawarł 2 kwietnia 2004 r. z prowadzącym działalność gospodarczą E. D. umowę o pracę na 1/2 etatu, na czas nieokreślony na stanowisku montażysty za wynagrodzeniem 10 zł za godzinę wraz z premią uznaniową. Został zgłoszony do ubezpieczeń społecznych 8 kwietnia 2004 r. Od 12 maja do 17 czerwca 2004 r. był niezdolny do pracy. Wynagrodzenie a później zasiłki chorobowe były wypłacane wprawdzie przez pracodawcę a później przez pozwanego za okresy od 14 czerwca 2004 r., od 22 czerwca do 11 listopada 2004 r. i od 13 grudnia 2004 r. do 12 stycznia 2005 r. S. M. był jedynym pracownikiem E. D. Od 2003 r. nie opłacał składek na własne ubezpieczenie społeczne. Sąd Okręgowy ustalił, że celem zawartej umowy o pracę nie była wola nawiązania stosunku pracy i świadczenia pracy lecz jedynie zamiar uzyskania świadczeń od pozwanego. Po stronie S. M. nie było woli świadczenia pracy, a po stronie E. D. brak było ekonomicznego uzasadnienia w zatrudnianiu skarżącego, zwłaszcza, że sam od 2003 r. nie opłacał prawidłowo składek na ubezpieczenie społeczne. Nie przedstawiono wiarygodnych dowodów potwierdzających wykonywanie pracy przez skarżącego. W czasie jego zwolnień lekarskich inny pracownik nie był zatrudniany. Również wynagrodzenie było rażąco wygórowane i nieproporcjonalnie wysokie do kwalifikacji oraz wykonywanej pracy, co świadczy przeciwko ważności umowy o pracę. Sąd Okręgowy stwierdził, iż rzeczywistym celem umowy z 2 kwietnia 2004 r. było uzyskanie przez S. M. wyłącznie prawa do świadczeń z ubezpieczenia społecznego. Umowa o pracę z mocy art. 83 § 1 k.c. w związku z art. 300 k.p. była nieważną czynnością prawną, która nie mogła rodzić skutków w zakresie ubezpieczeń społecznych.

W apelacji skarżący zarzucił naruszenie art. 83 k.c., art. 56 k.c. w związku z art. 58 k.c. oraz sprzeczność istotnych ustaleń, poprzez uznanie, że nie posiadał odpowiednich kwalifikacji do powierzonych obowiązków, a także że pracodawca nie wypłacił mu umówionego wynagrodzenia z braku środków, podczas gdy posiadał odpowiednie wykształcenie a firma środki na wynagrodzenie. Wniósł o zmianę

wyroku i orzeczenie, że podlega ubezpieczeniom społecznym od 2 kwietnia 2004 r. i nadal w okresach wskazanych w decyzji pozwanego z 17 lutego 2005 r.

Sąd Apelacyjny przyjął, że Sąd Okręgowy przeprowadził wnikliwe postępowanie dowodowe i poczynił prawidłowe ustalenia, które podzielił. Zarzut naruszenia art. 83 § 1 k.c. nie był zasadny, skoro skarżący nie wykazał, że umowa o pracę była wykonywana. Umowa została zawarta dla pozorów, gdyż nie była faktycznie realizowana, pracodawca nie oczekiwał jej realizacji, a pracownik nie zamierzał jej realizować. Z dowodów (zeznań świadków) nie wynikało, iżby skarżący w spornym okresie świadczył pracę w sposób określony w umowie o pracę w połowie wymiaru czasu pracy na stanowisku montażysty od 2 kwietnia 2004 r. Zarzuty apelacji różniły się też z zaskarżonym wyrokiem, w którym stwierdzono jedynie, że wynagrodzenie zostało ustalone na poziomie nieadekwatnym do kwalifikacji. Co do wypłaty wynagrodzenia to stwierdzono, że pracodawca od 2003 r. nie opłacał prawidłowo składek na ubezpieczenie społeczne. Istotne w sprawie było to, że skarżący nie przedłożył dowodów na to, że faktycznie wykonywał czynności w ramach stosunku pracy. Za pozornością umowy o pracę przemawia również krótki okres pomiędzy jej zawarciem a powstaniem niezdolności do pracy, brak dokumentów związanych z wykonywaniem pracy (np. lista obecności) oraz to, że pracodawca nie miał ekonomicznego uzasadnienia w zatrudnieniu skarżącego, wszak w trakcie jego zwolnień lekarskich nie zatrudnił innego pracownika. Umowa o pracę została zawarta dla pozorów i nie mogła powodować skutków w sferze ubezpieczeń społecznych. Chybiony był zarzut naruszenia art. 56 k.c. w związku z art. 58 k.c., gdyż skoro umowa była pozorna, to nie mogła być badana ze względu na treść art. 58 § 1 k.c. Sporna umowa nie była faktycznie realizowana i należy odróżnić czynność prawną pozorną od dokonanej w celu obejścia ustawy.

Skarga kasacyjna w podstawie procesowej (art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c.) zarzuciła naruszenie:

1) art. 232 k.p.c. w związku z art. 6 k.c. poprzez przyjęcie, iż ciężar dowodu na okoliczność podlegania ubezpieczeniu społecznemu spoczywał na odwołującym się, podczas gdy ciężar dowodu istnienia przesłanek wyłączających obowiązek ubezpieczenia, a tym samym także prawo do świadczeń spoczywa na organie rentowym;

2) art. 231 k.p.c. poprzez uznanie za ustalone faktów mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, które zostały wyprowadzone z innych ustalonych faktów (domniemanie faktyczne), a więc, że po stronie odwołującego nie istniała wola świadczenia pracy, a po stronie pracodawcy brak było ekonomicznego uzasadnienia w zatrudnieniu odwołującego, gdyż - jak wcześniej ustalono - pracodawca od 2003 r. nie opłaca prawidłowo składek na ubezpieczenie społeczne.

W podstawie materialnej skargi (art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c.) zarzucono naruszenie:

1) art. 83 § 1 k.c. poprzez przyjęcie, że umowa o pracę z 2 kwietnia 2004 r. została zawarta dla pozoru i w opinii ZUS nie była faktycznie realizowana, a pracodawca nie oczekiwał jej realizacji, zaś pracownik nie zamierzał jej realizować, podczas gdy w rzeczywistości odwołujący świadczył pracę, pracodawca zaś był zainteresowany posiadaniem pracownika i wypłacał mu za wykonaną pracę wynagrodzenie, tj. przez błędną wykładnię;

2) art. 38 ust. 1 ustawy z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych przez zastosowanie w decyzji pozwanego z 17 lutego 2005 r. tego przepisu, podczas gdy nie upoważnia do działania z urzędu w przedmiocie wyłączenia pracownika z obowiązkowego ubezpieczenia społecznego;

3) art. 353¹ k.c., art. 10 i 11 k.p., art. 22 Konstytucji RP poprzez nieposzanowanie prawa stron do zgodnego z ich wolą ukształtowania łączącego ich stosunku prawnego, w szczególności w zakresie prawa pracodawcy do zatrudniania pracownika w dogodnym dla niego terminie, formie (umowa zawarta na czas określony lub nieokreślony), na uzgodnionych przez strony warunkach płacy, tj. przez ich niezastosowanie.

Skarżący wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania oraz orzeczenia o kosztach skargi kasacyjnej.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zarzuty skargi kasacyjnej nie uzasadniają jej wniosków.

Sąd Najwyższy nie rozpoznaje sprawy, lecz tylko skargę kasacyjną w zakresie zarzutów jej podstaw (art. 398¹³ § 1 w związku z art. 398³ § 1 k.p.c.).

Kontrola zaskarżonego orzeczenia nie jest też pełna, gdyż podstawą skargi kasacyjnej nie mogą być zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów (art. 398³ § 3 k.p.c.). Granicę zatem postępowania dowodowego i ustaleń

faktycznych stanowi dwuinstancyjne postępowanie przed sądami powszechnymi. W postępowaniu kasacyjnym nie jest dopuszczalne powołanie nowych faktów i dowodów, a Sąd Najwyższy jest związany ustaleniami faktycznymi stanowiącymi podstawę zaskarżonego orzeczenia (art. 398¹³ § 2 k.p.c.).

Powyższe nie jest bez znaczenia dla oceny pierwszej podstawy skargi kasacyjnej, gdyż zaskarżony wyrok oparto na ustaleniu o pozorności umowy o pracę, zawartej bez wykonywania pracy dla uzyskania świadczenia z ubezpieczenia społecznego.

Zarzuty procesowe skargi nie podważają tego ustalenia.

Zarzut naruszenia art. 232 k.p.c. w związku z art. 6 k.c. przez to, że to pozwany, a nie skarżący winien udowodnić przesłanki wyłączające obowiązek ubezpieczenia społecznego może dotyczyć tylko faktów a nie prawa materialnego. Sąd rozstrzyga sprawę według właściwego prawa materialnego na podstawie koniecznych ustaleń faktycznych. Na te ustalenia składają się nie tylko dowody, które przedstawiają w pierwszej kolejności same strony, właśnie zgodnie z obowiązkiem wynikającym z art. 232 k.p.c.

Odwołanie do reguły z art. 6 k.c. miałoby znaczenie, gdyby dany fakt nie został udowodniony wbrew twierdzeniu osoby, która z faktu tego wywodzi skutki prawne.

Sąd Najwyższy w wyroku z 15 lutego 2007 r. (I UK 269/06, OSNP 2008 nr 5-6, poz. 78) stwierdził, że: „Na organie rentowym, który przyjął zgłoszenie do ubezpieczenia pracowniczego i nie kwestionował tytułu tego zgłoszenia oraz przyjmował składki, spoczywa ciężar dowodu, że strony umowy o pracę złożyły fikcyjne oświadczenia woli”.

W tej sprawie pozwany, niedługo po zgłoszeniu skarżącego do ubezpieczenia i rozpoczęciu niezdolności do pracy, przeprowadził postępowanie kontrolne w oparciu o które wydał decyzję wyraźnie stwierdzającą, że praca nie była wykonywana i brak jest podstaw do ubezpieczenia (art. 22 § 1 k.p. i art. 58 k.c.). Wyzaczyło to przedmiot sporu w warstwie faktycznej i prawnej. Podstawa prawna decyzji w sądowym postępowaniu odwoławczym nie była wiążąca, stąd bez znaczenia jest zarzut skargi o naruszeniu art. 38 ust. 1 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych, pomijając i to, że skarga kasacyjna nie przysługuje od decyzji pozwanego, lecz od wyroku drugiej instancji (art. 398¹ § 1 k.p.c.), który nie oparł rozstrzygnięcia na tym przepisie.

W stanie faktycznym kluczowe było pytanie, czy skarżący wykonywał pracę i na tym koncentrowało się postępowanie dowodowe oraz ustalenia stanu faktycznego. Kwestia ta została zbadana na podstawie przeprowadzonych dowodów, w tym zeznań świadków wnioskowanych przez ubezpieczonego (skarżącego). Przepis art. 232 zdanie pierwsze k.p.c. w związku z art. 6 k.c. byłby naruszony, gdyby Sąd uniemożliwił stronie wskazanie dowodów, z których wywodziła skutki prawne, lub pominął te dowody. Jeżeli Sąd przeprowadził dowody, to nie są zasadne zarzuty naruszenia art. 232 k.p.c. w związku z art. 6 k.c. Ten ostatni przepis ma też znaczenie materialnoprawne, jeżeli się uwzględni, że z określonym faktem (pracą) prawo materialne łączy określone skutki zobowiązaniowe (art. 22 k.p.) i inne (ubezpieczenia społeczne). W sporze sądowym reguły dowodowe są też szersze niż zwykły obowiązek strony wskazania dowodów dla ustalenia faktów, z których wywodzi skutki prawne. Przykładowo każda ze stron obowiązana jest do złożenia oświadczenia co do twierdzeń strony przeciwnej, dotyczących okoliczności faktycznych (art. 210 § 2 k.p.c.). Zatem jeżeli organ rentowy na podstawie materiałów zgromadzonych w postępowaniu kontrolnym (administracyjnym) zarzucił fikcję umowy o pracę i brak zatrudnienia, to w postępowaniu sądowym skarżący był zobowiązany co najmniej do odniesienia się do tych zarzutów (art. 221 k.p.c.). Oczywiście sam mógł wykazać fakty przeciwne niż twierdzone (art. 232 k.p.c.). Sąd może dopuścić dowód nie wskazany przez stronę (art. 232 zdanie drugie k.p.c.). Poza tym ustalenia Sądu uwzględniają dalsze reguły dowodowe (art. 213 § 1, 228 § 1 k.p.c., 230, 231 k.p.c.).

Przepis art. 231 k.p.c. dotyczy ustalania faktów na podstawie innych ustalonych faktów (domniemanie faktyczne). Kasacyjna kontrola zastosowania art. 231 k.p.c. nie może pomijać ograniczenia z art. 398³ § 3 k.p.c. (podstawą skargi kasacyjnej nie mogą być zarzuty dotyczące ustalenia faktów lub oceny dowodów). Skarga kasacyjna przysługuje od wyroku Sądu drugiej instancji, który nie wskazał w uzasadnieniu, że określonego ustalenia dokonał na podstawie art. 231 k.p.c. To Sąd pierwszej instancji stwierdził, że postępowanie dowodowe wykazało, iż rzeczywistym celem zawartej umowy pracę nie była wola nawiązania przez strony stosunku pracy i świadczenie pracy, lecz jedynie zamiar uzyskania świadczenia z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Dalej Sąd pierwszej instancji stwierdził, że w

chwili zawarcia umowy po stronie skarżącego nie istniała wola świadczenia pracy, a po stronie zatrudniającego brak było ekonomicznego uzasadnienia zatrudnienia skarżącego, zwłaszcza, że sam i to od 2003 r. nie opłaca prawidłowo składek na ubezpieczenie społeczne. Jeżeli więc uznać, że są to również samodzielne ustalenia Sądu drugiej instancji na podstawie art. 382 k.p.c. (a naruszenia tego przepisu skarga nie zarzuca), to należy odróżnić fakty od ich oceny. Wobec ustaleń o niewykonywaniu pracy przez skarżącego zgodnie z umową o pracę, o niezatrudnianiu innego pracownika w czasie jego niezdolności do pracy, o nieopłacaniu składek przez zatrudniającego, uprawniona mogła być ocena o braku ekonomicznego uzasadnienia w zatrudnieniu skarżącego, gdyż nie była sprzeczna z ustalonymi (a nawet niespornymi) faktami (art. 231 k.p.c.). Domniemanie faktyczne nie jest bez znaczenia w sprawach, w których rzeczywista wola stron ukrywana jest pod inną treścią dokumentu umowy o pracę. W takiej sytuacji niesporne istotne fakty mogą stanowić podstawę od ustalenia innych faktów.

Przepis art. 231 k.p.c. nie jest jednak odpowiednią podstawą zarzutu, że Sąd nie zbadał, czy pracodawca w czasie zatrudnienia skarżącego nie miał większej ilości zleceń, co miałyby uzasadniać nawet sporadyczne zatrudnienia pracownika. Jak wskazano granicę postępowania dowodowego stanowi postępowanie sądowe w drugiej instancji, natomiast w skardze brak jest zarzutów naruszenia przepisów postępowania, które podważałyby dokonane ustalenia stanu faktycznego. Nie wystarcza bowiem sama polemika zawarta w twierdzeniu, „że dokonując oceny materiału dowodowego, Sąd Apelacyjny naruszył granice swobodnej oceny dowodów, gdyż wszystkie wątpliwości oraz niejasności były konsekwentnie za Sądem Okręgowym interpretowane na niekorzyść Odwołującego”.

Niezasadne zarzuty procesowe decydują też o negatywnej ocenie zarzutów materialnych skargi.

Zarzut naruszenia art. 83 § 1 k.c., według jego treści dotyczy nie błędnej wykładni lecz zastosowania tego przepisu. Wobec wiążącego ustalenia o niewykonywaniu pracy nie można przyjąć, że doszło do naruszenia art. 83 § 1 k.c. Podstawą ubezpieczenia społecznego jest rzeczywiste zatrudnienie, a nie sama umowa o pracę (art. 22 k.p., art. 6 ust. 1 pkt 1 i art. 13 pkt 1 ustawy z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych). Jawi się bowiem rozbieżność wynikająca z

podpisania umowy o pracę i faktycznego jej nierealizowania. Umowa o pracę nie jest czynnością wyłącznie kauzalną, gdyż w zatrudnieniu pracowniczym chodzi o wykonywanie pracy. Brak pracy podważa umowę o pracę. Innymi słowy jej formalna strona, nawet połączona ze zgłoszeniem do ubezpieczenia społecznego, nie stanowi podstawy takiego ubezpieczenia. Zarzut naruszenia art. 83 § 1 k.c. oparty jest na twierdzeniach faktycznych przeciwnych do ustalonych w sprawie. W zaskarżonym wyroku ustalono, że umowę o pracę zawarto bez zamiaru wykonywania pracy i w celu uzyskania świadczeń z ubezpieczenia.

Z tej samej przyczyny - braku realizacji umowy - traci na znaczeniu zarzut dotyczy naruszenia łącznie przepisów art. 353¹ k.c., art. 10 i 11 k.p. oraz art. 22 Konstytucji RP, gdyż skoro stwierdzono wadę oświadczenia woli z art. 83 § 1 k.c., to czynność prawa jest nieważna i jako kwalifikowana szczególna sytuacja prawna wyprzedza zastosowanie przepisów objętych zarzutem. Względ na poszanowanie woli stron nie może przeważać nad eliminowaniem czynności prawnych nieważnych, w tym przypadku w skutkach nie tylko w zakresie podstawowej realizacji zatrudnienia, lecz i zgodnie z ustalonym celem tej nieważnej umowy w zakresie ubezpieczenia społecznego. Pozorność z art. 83 § 1 k.c. koliduje bezpośrednio z wolnością umów, gdyż ta ostatnia wyklucza oświadczenie złożone świadomie dla pozorów drugiej stronie, która zna taki charakter oświadczenia i na to się zgadza. Pozorność umowy o pracę składa się z oświadczeń woli wadliwych, ze względu na zakładaną fikcyjność umowy. Ważne jest zwrócenie uwagi, że ustalenie treści oświadczenia woli należy do warstwy faktycznej sprawy, co jest wiążące (art. 398¹³ § 2 k.p.c.). Pozorność umowy jest okolicznością faktyczną i jako taka podlega ustaleniu przez sądy powszechne. W ramach podstawy kasacyjnej, ustalenie to nie podlega kontroli kasacyjnej w jakimkolwiek aspekcie (por. wyroki Sądu Najwyższego: z 23 stycznia 1997 r., I CKN 51/96, OSNC nr 6-7, poz. 179; z 10 września 1999 r., II UKN 7/99, OSNP 2000 nr 23, poz. 865). Ustalenie treści, a także wad oświadczenia woli (pozorności) jest ustaleniem faktycznym i nie podlega kontroli kasacyjnej (wyrok Sądu Najwyższego z 6 listopada 1996 r., II UKN 9/96, OSNP 1997 nr 11, poz. 201). Konsekwentnie związanie ustaleniami faktycznymi (art. 398¹³ § 2 k.p.c.) obejmuje również cel zawartego pozornego porozumienia. Sądy stwierdziły, że chodziło o uzyskanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego.

Ocena ta nie była dowolna, zważała na szereg okoliczności i elementów samej umowy, które nie bezpodstawnie zastały zakwestionowane przez pozwanego.

Z tych motywów orzeczono jak w sentencji, stosownie do art. 398¹⁴ k.p.c.